

УДК 903.4:72(497.7)“634”

Оригинален научен труд
Original research paper

**ПРИЛОГ КОН ПРОУЧУВАЊЕТО НА НЕОЛИТСКАТА И
ЕНЕОЛИТСКАТА АРХИТЕКТУРА ОД СРЕДНИОТ ТЕК
НА РЕКА БРЕГАЛНИЦА**

Трајче Нацев¹, Дарко Стојановски¹

Апстракт: Во рамките на овој труд ќе бидат презентирани резултати од праисториската архитектура, од заштитните археолошки истражувања на неолитската населба Грнчарица, село Крупиште и енеолитското утврдување Богослов Камен². Заштитните археолошки истражувања на локалитетите кои беа загрозувани со изградбата на хидросистемот Злетовица беа изведени во периодот од 2007 до 2009 година.

Клучни зборови: *утврдување, населба, одбранбен ѕид, куќа, плитар, колици*

**CONTRIBUTION TOWARDS THE RESEARCH OF THE
NEOLITHIC AND THE COPPER AGE ARCHITECTURE IN THE
MIDDLE BREGALNICA RIVER VALLEY**

Trajce Nacev³, Darko Stojanovski³

Abstract: In the frames of this article, the results concerning the prehistoric architecture will be presented, as discovered during the development - led excavations at the neolithic site Grncharica, near the village Krupishte, and the Copper Age fortified settlement Bogoslov Kamen.

The rescue archaeological investigations, on sites endangered by the building of the hydro - system Zletovica, were undertaken between 2007 and 2009.

Key words: *fortification, settlement, fortification wall. house, wattle and daub, posts*

¹) Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

²) Со заштитните археолошки истражувања може да се истражува само претходно договорена позиција со инвентиторот.

³) Faculty of Educational Sciences, Goce Delcev University, Stip, Macedonia

Неолитска населба Грнчарица

Археолошкиот локалитет Грнчарица беше истражуван од крајот на септември 2007 год. до крајот на март 2008 год., како дел од проектот за истражување на локалитети загрозени со изградбата на хидросистемот „Злетовица“. Проектот, под раководство на Трајче Нацев, вклучи вкупно триесет и три локалитети, од кои Грнчарица е единствената населба од неолитот. Покрај главниот раководител, теренските археолошки истражувања беа раководени од Трајанка Јовчевска.

Вкупната истражена површина во Грнчарица изнесува 580 м². Со дваесет и шест сонди беше зафатен централниот дел на една релативно краткотрајна, еднослојна населба од неолитот (сл. 1). Во центарот се наоѓал заеднички стопански дел за производство и печење на керамика. Беше откриена печка со кружна форма, вкопана во природната карпа, со кружен постамент во средината. Околу неа беа откриени повеќе вдлабнувања во карпата, кои служеле за обработка и месење на глината и оформување на сатовите.

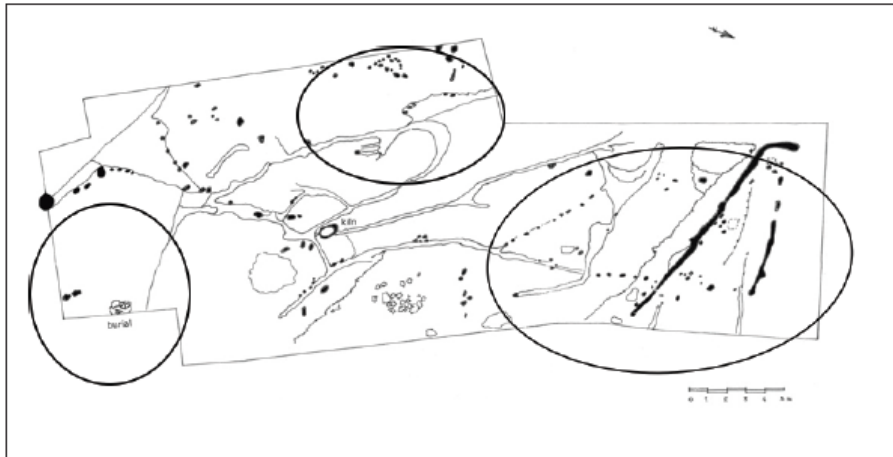

Слика 1. Панорамска снимка на неолитската населба Грнчарица

Околу овој централен стопански дел биле распоредени индивидуалните објекти за живеење. Неколку отежнувачки фактори влијаа во точна интерпретација на распоредот и типот на архитектурните единици во Грнчарица. Првата е тоа што објектите биле подигани скоро директно на меката природна карпата и е тешко да се разграничат природните вдлабнувања од дупките од колци. Нивелирање со глина се правело само делумно, при што се откриваат помали површини од набиена глина без особен редослед и кои тешко би се поврзале со сигурност со некој од околните редови дупки. Друга отежнувачка околност беше тоа што се работеше во снег и кал, при што е тешко да се забележат и разграничат одделни тенки слоеви од глина.

Сепак, со сигурност се издвојуваат три живеалишта или локации на интензивни домашни активности (сл. 2). Првата се наоѓа северно од централниот дел и е единствената локација каде што беше целосно откриен план на објект во форма на трапез, со димензии 13 x 7 м. Влезот бил од исток, каде што наместо ѕид имало само еден централен колец, кој најверојатно држел покрив на две води. Основата била конструирана со комбинација на канал и дупки издлабени во карпата, во кои биле поставувани колците. Од Јаница Б и Неа Никомедиа (Егејска Македонија) познати се техники на поставување на основата на тој начин што во канали биле поставувани хоризонтално подебели дрвени колци, во кои биле пробивани лежишта за вертикалните колци (сл. 3; Perlès, 2001). Според формата и ширината на каналите во Грнчарица, сепак, поверојатно е дека колците биле поставувано директно во каналот или јамата, без хоризонтални дрвени носачи во нив, а потоа овие канали биле дополнувани и целата основа дополнително била зацврстувана со глина (сл. 4). По поставување на носечките вертикални столбови биле испреплетувани со потенки прачки. Следна фаза е облепување со мешавина од глина и органски примеси од двете страни. Познати се случаи, најблискиот од кои е Анзабегово, каде што површината е финализирана со фина, течна глина и релјефна или сликана декорација (Санев, 2009). Последни се поставуваат хоризонталните носачи на покривот, врз кои се нанесува лесниот покривен материјал (гранки, слама, трска...). Внатрешноста била поделена надолжно со преграден ѕид од помали колци. Во јужната половина е откриено разрушено огниште. Јужно од објектот се забележуваат правилни редови од колци со помал дијаметар. Веројатно станува збор за оградувања на стопански дворови, кои биле во функција на домаќинството.

Слика 2. План на неолиската населба Грнчарица

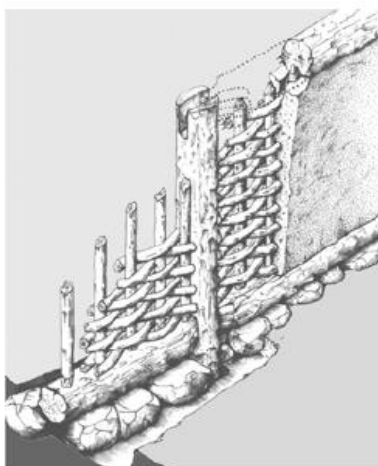
Друга локација со поголеми и повнимателно изработени кружни јами од колци се наоѓа западно од централниот стопански дел. Веројатно се работи и за поголем објект, но поголемиот дел останува во засега неистражениот простор кон запад. Овде културниот слој се наоѓа скоро на површината и од интензивните земјоделски активности, елементите кои припаѓале на овој објект биле разрушени. Остатоци од целосно превртено огниште и мали површини од набиена, наместа бела глина, како и големото количество на фрагментирани керамички садови од овој простор, потврдуваат дека се работи за објект за живеење.

Најјужниот дел од истражениот простор е локацијата каде што сигурно се наоѓал уште еден објект. Иако малку и без особена поврзаност, присутни се јами од колци. Но она што недвосмислено зборува е големата површина од набиена глина, која јасно се разликува од околината. Бројот на фрагменти од керамички садови е мал, а не беа откриени ниту елементи од огниште или друг дел од ентериер. Меѓутоа, под подот беше откриено погребување на возрасна машка индивидуа во згрчена положба. Ваквите погребувања под подот се типични за неолитот од Блискиот Исток, па сè до Западна Европа. И овде поголемиот дел од објектот се наоѓа во неистражениот простор кон Исток.

Иако немаме конкретни материјални докази, може да кажеме дека за сите архитектурни објекти во Грнчарица се користени исти материјали и техники. За жал, голем дел од архитектурните остатоци од населбата се уништени и разнесени по површината со долгогодишна земјоделска обработка на почвата. Но, за среќа, она што останало до денес е доволно

за правилна валоризација на овој, по многу нешта уникатен локалитет од неолитот. Од објективни причини, истражувањата беа просторно и временски ограничени и останатите делови од населбата ќе бидат предмет на идни истражувања.

Слика 3. Реконструкција
(Perlès, 2001)

Слика 4. Објект – куќа по истражувањето

Енеолитско утврдување Богослов Камен

Локалитетот Богослов Камен (сл.5) се наоѓа на 2-3 км источно од с. Горни Балван. На северната страна утврдувањето е заградено со повеќе ридови од кои позначајни се Говедарица, Богослов Камен по кој го добил името и Градиште кое се наоѓа С/И од него. На југ се отвора широката котлина на штипско поле, а на исток се отвора кон кочанско поле.

Според топографската слика на поширокиот регион на овој локалитет можат да се издвојат две платоа на кои постојат индикации за постоење на живот посведочени преку фрагментите керамика и големо присуство на грамади од камен, како и линијата на одбранбениот ѕид, забележливи по површината на теренот.

Слика 5. Панорамска фотографија на утврдувањето Богослов Камен

На највисокото плато на утврдувањето е откриен станбен објект - енеолитска куќа 1 со димензии 5,00 x 4,00 м (сл.6). Градбата е со ориентација И/З. Сочувани се делови од темелните партии, кои на јужниот дел се поставени директно на карпа, додека кон север теренот благо се закосува и искористена е земја помешана со кршен камен како нивелација. Ширината на сочуваните делови од темелите е 0,60-0,80 м, а во средината на темелите се приметваат јами од колци. Во средишниот дел од просторијата има остатоци од преграден ѕид формиран со еден ред на камења и правец на протегање исток-запад.

Слика 6. Куќа 1

Во една од последните истражени сонди исто така беше откриен станбен објект – куќа 2 (сл.7), но за разлика од претходниот сочувани се само фрагменти од архитектурата и тоа куќен лепеж, лежишта од колци и подна супструкција од кршен камен. Карактеристично за овој објект се лежиштата од колци кои формираат кружна форма (сл.8), надвор од подната субструкција.

Слика 7. Куќа 2

Слика 8. Лежиштата од колци кои формираат кружна форма

Констатацијата од теренската проспекција за постоење на фортификација на населбата беше потврдена со сондажни истражувања на највисокиот дел од населбата, при што беше откриен одбранбен ѕид (сл.9). Поради карактерот на истражувањето⁴ можневме да продолжиме со целосното откривање на фортификацијата.

⁴) Со заштитните археолошки истражувања може да се истражува само претходно договорена позиција со инвеститорот.

Слика 9. Одбранбен ѕид

Откриеното платно од одбранбениот ѕид, а најверојатно и целиот, граден е во техника *opus incertum*, од челната надворешна страна од грубо делкан камен со неправилна правоаголна форма со поголеми димензии кои помеѓу себе бил поврзуван со земја (сл.10), додека внатрешната страна е формирана со погрубо наредени камења и истите всушност претставуваат субструкција на одбранбениот ѕид (сл.11). Откриениот одбранбен ѕид од надворешна страна има сочувана висина од 1 м. Јадрото на одбранбениот ѕид е исполнета со поситен кршен камен помешан со кал. За порамнување на теренот од внатрешната страна и формирање на пристапна рампа - коридорот на одбранбениот ѕид, изведена е супструкција од ситно кршена жолтеникава карпа помешана со ситен чакал и глина. Под челните камења кои се делумно обработени и се видливи на површината има слој од поситен камен кој е вкопан во жолтеникава земја во која се забележуваат остатоци од керамика.

Слика 10. Одбранбен ѕид

Слика 11. Одбранбен ѕид

Откриената должина на откриениот одбранбен ѕид од надворешната страна изнесува 15 м, а од внатрешната беа истражени 4,40 м. Ширината на одбранбениот ѕид е различна и се движи од 3.00 до 3.60 м.

Според конфигурацијата на теренот постојење на одбранбен ѕид на локалитетот може да се констатира по целата западна страна на градиштето (сл.9). Бедмот со своите краеве навлегува кон југ и север и на тој начин го затвора и заштитува единствениот лесен пристап до градиштето, кој преку благо седло е поврзан со соседниот врв од ридот Богослов Камен.

Завршни согледувања

Неолитската населба Грнчарица, во однос на неолитските населби (Вршник, село Таринци, Барутница, село Анзабегово и Руг Баир, село Горибинци) во средниот тек на река Брегалница е подобро истражена како резултат на еднослојниот културен хоризонт со длабочина од 0.50 до 0.70 м. Веќе констатиравме дека на истражениот простор од 580 м² се откриени три куќи- живеалишта за населението од Грнчарица. Куќите имаат форма на неправилен трапезоид со изглед на колиба. Прво биле поставувани периферните вертикални колци во претходно издлабани лежишта, потоа биле поставувани хоризонталните столбови, кои се појавуваат и како носачи за кровната конструкција. Просторот помеѓу колците бил затворан со преплет кој подоцна бил облепуван со лепеж. Во централниот дел на куќата бил поставуван столб како главен носач на целата кровна конструкција која најверојатно била изведена од трска, гранки и лисја, а внатрешноста била поделена надолжно со преграден ѕид од помали колци. Начинот на градењето на овие живеалишта е типичен за раниот неолит, но формата на планот на куќите засега е единствен не само по текот на река Брегалница, туку и на целата територија на Р.Македонија. Блиски аналогии за керамиката наоѓаме од неолитските населби во долината на Струма, пред сè Крајници и Оходен во област Кустендил во Р.Бугарија.

На енеолитското утврдување Богослов Камен се откриени остатоци од субструкција од една куќа и нецелосно откриени остатоци исто така од куќа. Врз основа на откриените остатоци на истите може да се заклучи дека куќите во населбата се со неправилна четвртеста основа. Куќите биле изградени на следниот начин: субструкцијата од камења поврзувани со кал, над која се појавува цокле од кршен камен поврзуван со земја изведено во техника *opus insertum*. Во цоклето уште во текот на градењето биле поставувани вертикални колци, на кои бил изведен плет кој подоцна бил облепен со куќен лепеж. Ваквиот начин на градење

на куќите во енеолитскиот период се разликува од откриените куќи на веќе добро познатите енеолитски населби во долината на Брегалница: Градиште село Град (И., Колиштрокова, 2006, 81-92), Пилаво село Бурилчево (Колиштрокова И., 1999, 25-33), Св.Атанасие село Спанчево (Атанасова И., 2013).

Ваквиот начин на градење на куќи се среќава и во подоцнежните историски периоди, особено на повисоките места.

Покрај станбената архитектура, во енеолитскиот период, на територијата на Р.Македонија за прв пат се појавува и одбранбената архитектура, претставена преку одбранбените ѕидови на енеолитското утврдување Богослов Камен село Горни Балван. Градењето на фортификацијата било изведено во техника *opus incertum* со приделкан камен кој помеѓу себе бил поврзуван со земја. Одбранбените ѕидови на утврдувањето Богослов Камен, биле градени користејќи ја конфигурацијата на теренот, па поради тоа одбранбениот ѕид на утврдувањето се појавува со голема и различна ширина. Дали над основата на теренот одбранбените ѕидови биле градени со иста ширина засега е тешко да се констатира, но најверојатно дека ширината на истите е многу помала. Ваквиот начин на градење на одбранбени ѕидови не е ист и со утврдувањето на Град⁵.

Користена литература

- [1] Атанасова Илинка, Свети Атанас, Енеолитско светилиште кај село Спанчево Кочанско, Кочани 2013.
- [2] Perlès, Catherine (2001), *The Early Neolithic in Greece - The first farming communities in Europe*, ed. Norman Yoffee (Cambridge world archaeology; Cambridge: Cambridge University Press)
- [3] Санев, Воислав (ed.), (2009), *Анзабегово - населба од раниот и средниот неолит во Македонија* (Штип: Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Штип)
- [4] Колиштрокова Ирена, Антропоморфни и зооморфни фигурини од енеолитскиот период, *Macedoniae acta rheological* 15, Скопје 1999.
- [5] Колиштрокова Ирена, Енеолитското наоѓалиште во Делчевско, *Macedoniae acta rheological* 17, Скопје 2006.

⁵⁾ Со археолошките истражувања во 2001 и 2002 година се откриени фрагменти од одбранбен ѕид кој хронолошки можеме да го сместиме на енеолитската населба.